Varhany v naší diecézi (11)

Zámecká kaple Zjevení Páně ve Smiřicích a klášterní kostel sv. Anny v Žirči

Putování za dalšími varhanami královéhradecké diecéze nás zavedlo do Smiřic. Základní kámen zdejší zámecké kaple Zjevení Páně byl položen roku 1699. Za stavitele je považován Kryštof Dientzenhofer, i když některé prameny hovoří o Janu Blažejovi Santinim. Kapli dominuje vrcholné dílo Petra Brandla obraz Klanění tří králů z roku 1727, umístěný na hlavním oltáři.

Zámecká kaple Zjevení Páně byla pro svou výjimečnou architekturu prohlášena v roce 1996 národní kulturní památkou, od roku 2006 je národní kulturní památkou i oltářní obraz Klanění tří králů. Přímo proti němu usedl za varhany organolog a můj průvodce profesor Václav Uhlíř. O zdejším nástroji mnohé ví a mnohé s ním také prožil.

Původní nástroj postavil králický varhanář Kašpar Welzel v roce 1763. V roce 1907 varhany přestavěl Josef Vanický z Třebechovic. Ponechal pouze varhanní skříň a vestavěl do ní nový osmirejstříkový nástroj nevalné technické i zvukové kvality. Přitom zrušil původní vestavěný hrací stůl, celý nástroj posunul k zadní stěně kůru a zhotovil hrací stůl nový, volně stojící před varhanami. Pedálový stroj z prostorových důvodů umístil do boku kůru.

V roce 1918 převzal zámek ve Smiřicích stát a po roce 1950 zde sídlilo ředitelství Státního statku se specializací na velkovýkrmnu prasat. Když jsem zde v 70. letech 20. století pátral po varhanách, tak už se kaple začala opravovat. Bylo zde lešení, ale taky sklad obilí a sena, kterým jsem se musel prodírat, abych varhany vůbec našel. V té době byl nástroj již prakticky neopravitelný.

V souvislosti s celkovou rekonstrukcí kaple se po roce 2000 začalo uvažovat i o možnosti restaurování varhan a po výběrovém řízení byla zakázka zadána renomované firmě Kánský-Brachtl. Nádherně obnovené varhany jsem měl čest poprvé rozeznít na koncertě v roce 2009.

„ Jak náročné je vrátit varhanám jejich původní podobu, a hlavně jejich původní zvuk?

Funkční část varhan lze do značné míry rekonstruovat. Pokud se dá identifikovat původní dispozice a je možnost čerpat inspiraci z nějakého dochovaného nástroje stejné varhanářské dílny, není problém zhotovit konstrukčně věrnou repliku. Záleží samozřejmě na zručnosti a zkušenostech varhanáře. Poměrně snadno lze většinou restaurovat i povrchovou úpravu varhanní skříně.

Horší je to s napodobením původního zvuku – s tak zvanou intonací jednotlivých rejstříků a s vyvážením celkového pléna nástroje. I když se někteří odborníci domnívají, že se dá restaurovat i zvuková stránka nástroje, jsem přesvědčen, že se hluboce mýlí. Materiál kovových

Varhany ve Smiřicích, hrací stůl

i dřevěných píšťal mění postupem času svoji strukturu, a tím se mění i zvukové vlastnosti. I kdybychom zhotovili věrnou repliku nástroje z materiálů 300 let starých a pracovali pouze s ruční pilkou a hoblíkem, autentického zvuku dosáhneme jen stěží. Konečnou zvukovou podobu totiž vždy vtiskne varhanám intonér, který je logicky ovlivněn vkusem své doby a těžko se může vžít do hudebního vkusu konkrétního barokního varhanáře.

Na varhanní skříni ve Smiřicích se naštěstí dochovaly původní nápisy s rejstříkovým obsazením. Některé konstrukční prvky se pak čerpaly z varhan ve Smidarech, kde se dochoval nástroj od stejného varhanáře s podobnou koncepcí. Dalším zdrojem inspirace byl nástroj v Deštném v Orlických horách, který pochází rovněž z králické dílny a byl postaven dokonce ve stejném roce jako nástroj ve Smiřicích.

„ Jestli tomu dobře rozumím, tak restaurátorská práce je občas také prací detektivní.

Je to velmi zajímavá a někdy vskutku dobrodružná práce, která vyžaduje znalosti z mnoha oborů. Tu „detektivní“ část většinou zajišťuje diecézní organolog, který by měl mít přehled o všech nástrojích v diecézi a měl o nástrojích zjistit co nejvíce informací. Vyžaduje to nejen neustálé cestování po nástrojích, ale i pátrání v různých písemných pramenech, zejména v pamětních knihách a ve státních archivech.

Varhanář (restaurátor) by pak měl najít čas a chuť referenční nástroje prozkoumat a udělat si obrázek o práci varhanáře, jehož opus hodlá restaurovat. Každá

Varhany v kapli Zjevení Páně ve Smiřicích

Varhany v kostele sv. Anny v Žirči

varhanářská dílna má totiž svoje charakteristické rysy, někdy i manýry nebo chyby, které je zapotřebí brát při restaurování v potaz. Otázkou je, zda je zapotřebí za každou cenu vše do detailu kopírovat.

„Ale zpátky k nástroji, u kterého sedíte a který působí příjemně komorním dojmem.

Nástroj působí komorním dojmem, ale jeho zvukový potenciál je obdivuhodný. Je zde k dispozici pouze 12 rejstříků, ale každý má ušlechtilý zvuk. V kombinaci s ostatními rejstříky vznikají další překvapivé barevné kombinace. I když je nástroj poměrně malý, skýtá bohaté možnosti jak pro sólovou hru, tak pro doprovod jiných nástrojů nebo zpěvu. Jednotlivé rejstříky jsou mistrovsky naintonovány a celkové pléno obdivuhodně naplní zdejší architektonicky krásný prostor.

Hrací stůl je vypracován do nejmenších detailů a myslím, že se mnoho neliší od podoby, která zde byla v roce 1763. Vidíme zde stylové inverzní potahy kláves se zdobenými bočnicemi, soustružená manubria, ručně psané popisy rejstříků (napodobené dle dochovaných fragmentů) i klasické mechanické spojky. Chod kláves je naprosto precizní a varhaník si tak může vychutnat různé nuance artikulace, čímž se hra stává stylovější a pro posluchače čitelnější.

Po vizuální stránce nástroj vypadá tak, jak by jej postavil Kašpar Welzel před 250 lety. Přesto se zde nejedná o pouhou snahu vytvořit dokonalou kopii starého nástroje. Kaple se využívá převážně ke koncertním účelům, a proto byl tónový rozsah rozšířen, aby nebyl varhaník omezen pouze na interpretaci barokního repertoáru, který se u nás v tehdejší době provozoval. Jedná se zejména o doplnění některých půltónů v basové poloze. Přesto zde něco chybí. Je to půltón Cis, který se v době baroka prakticky nepoužíval a nenajdeme jej například ani v žádných varhanních skladbách J. S. Bacha. Touto malou vizitkou chtěl restaurátor naznačit, že nástroj není zcela univerzální a je vhodné se mu při výběru skladeb podřídit.

Podle mého názoru se firmě Kánský-Brachtl podařilo postavit skutečně mistrovský nástroj, který snese srovnání s nástroji renomovaných evropských varhanářských firem. Takové uspokojení ze hry a zvuku varhan zažije varhaník málokde.

„Ze Smiřic vedla naše cesta do Žirče u Dvora Králové nad Labem. Se stavbou barokního kostela sv. Anny začali

vídeňští jezuité v roce 1668. 4. 11. 1703 ho vysvětil královéhradecký biskup Tobiáš Jan Becker. Dnes je kostel, i bývalá rezidence jezuitů, v majetku Oblastní charity Červený Kostelec, která tam zřídila útočiště pro lidi postižené roztroušenou sklerózou – Domov sv. Josefa.

Zdejší varhany, dvoumanuálový mechanický zásuvkový nástroj postavil roku 1829 Johann Antonín Barth z Dolní Olešnice. Použil při tom starší barokní varhanní skříň. Uvnitř varhan se dochoval dokonce vzácný nápis, který autorství varhan potvrzuje.

V roce 1906 nástroj dispozičně upravil Josef Kobrle z Lomnice nad Popelkou. O tomto varhanáři jsme již několikrát pochvalně hovořili, ale na zdejším nástroji se bohužel „podepsal“ ne příliš šťastným způsobem. Odstranil plénotvorné rejstříky a místo nich dodal zvukově nezajímavé romantické řady. Nástroj postupem času chátral a několik posledních desetiletí byl již v havarijním stavu.

Díky finančnímu příspěvku od Krajského úřadu byly v roce 2008 zahájeny restaurátorské práce, které trvaly celých 12 let. Prováděl je jeden z našich nejlepších restaurátorů Dalibor Michek.

„Nástroj je to veliký. Když se podíváme na píšťaly, tak jsou určitě větší než běžná výška člověka.

Je to největší nástroj, jaký Johann Antonín Barth postavil. Z jeho dílny vzešlo více nástrojů, ale do dnešní doby se jich dochovalo jen sedm, z nichž funkční jsou už pouze dva – jeden v Žirči a druhý v Harrachově.

J. A. Barth (1767–1844) byl původně sedlákem a varhanářství se začal věnovat až po roce 1810. Není jasné, kde se varhanářskému řemeslu naučil, ale podle nevalné kvality soudím, že byl spíše samouk. Dílnu měl zařízenou v Dolní Olešnici a jeho syn, který živnost převzal, se po smrti otce přestěhoval do Pilníkova.

Zvonkohra v Žirči

„Náročná obnova varhan v Žirči byla nedávno zdárně ukončena. Co všechno se muselo vyměnit a opravit?

Restaurováním prošly prakticky všechny části varhan. V první etapě byly opraveny tři rozměrné klínové měchy, které jsou umístěny před vstupem na kůr. S těmi měl varhanář velkou práci, protože když je tam po opravě instaloval, musel nejprve podepřít uhnilé trámy, všechny tři měchy najednou vyheverovat, pak rychle zazdít nové trámy a měchy na ně spustit. Po té přišly na řadu vzdušnice, hrací stůl a samozřejmě píšťalový fond. Restaurována byla i barokní varhanní skříň, zdobená řezbami a figurální výzdobou. Na základě dochovaných nápisů uvnitř varhan bylo možné rekonstruovat původní dispozici, což obnášelo výrobu několika nových rejstříků.

„Dalo se předpokládat, že po rekonstrukci budou znít jako za starých časů?

To je zajímavá otázka a několikrát jsme na toto téma hovořili s restaurátorem Daliborem Michkem. Už po rozebrání nástroje bylo totiž evidentní, že Johann Anton Barth se s kvalitou práce mnoho netrápil. Nástroj navíc stavěl v období hospodářské krize, která po napoleonských válkách v Evropě panovala. V té době byla mimo jiné nouze o kvalitní materiály, zejména cín. Mnoho píšťal, které se obvykle zhotovují z cínu, nahrazoval Barth píšťalami dřevěnými, což se samozřejmě negativně projevovalo i na zvuku. Velmi nekvalitní byly ovšem i některé dochované cínové píšťaly, a ani po jejich restaurování by nebyla zaručena jejich potřebná zvuková kvalita. Po konzultaci s varhanářem jsme dospěli k závěru, že bude přínosnější zhotovit většinu kovového píšťalového materiálu nově.

Troufám si tvrdit, že tak dobře jako dnes nástroj nikdy nezněl a že by se stavitel Barth asi dost divil, jak kvalitně se dá varhanářské řemeslo provozovat. V nástroji najdeme rejstříky, kde některé píšťaly jsou původní a mezi ně jsou vložené novodobé kopie. Je to patrné zejména u některých dřevěných rejstříků. Přesto je zvuk těchto píšťalových řad poměrně vyrovnaný a nástroj jako celek působí kompaktním dojmem. Nástroj má v podstatě barokní dispozici, ale po zvukové stránce již předznamenává nástup romantismu. Když jsem zde hrál letos v létě tradiční koncert v rámci Svatoanenských slavností, podvědomě jsem zvolil několik skladeb z tvorby Jana Křtitele Kuchaře. Byl jsem nadšený z toho, jak zde tyto skladby znějí přirozeně, jako by je skladatel komponoval na tomto nástroji. Ostatně z Chotče, kde se J. K. Kuchař narodil, je to sem necelých 30 kilometrů.

„Vedle varhan ukrývá kostel sv. Anny v Žirči ještě jeden unikát. Doslova a do písmene. Údajně jedinou zvonkohru svého druhu na světě.

Podle znalců je žirečská zvonkohra opravdu světovým unikátem. Dosud není známo, že by se podobný nástroj někde dochoval. Postavil ji varhanář německého původu (působící ve Slezsku) Johann Michael Roeder v roce 1732. Původně

byla zvonkohra v majetku hraběte F. A. Šporka, o kterém je známo, že nešetřil náklady na pořizování vzácných uměleckých předmětů a jeho velkou oblibou byla mimo jiné hudba.

Z písemných zpráv se dozvídáme, že hrabě Špork vedl s jezuity v Žirči soudní spor o stavbu Křížové cesty ze Žirče na Kalvárii poblíž hranic Nového lesa, kterou se jezuité zavázali postavit, ale se stavbou otáleli. Nakonec hrabě soud vyhrál a zvonkohru prý daroval žirečským jezuitům na usmířenou.

Je velké štěstí, že se zvonkohra dochovala do dnešních dnů. Jistě i díky tomu, že kostel byl od 50. let minulého století uzavřený, takže se o nástroji prakticky nevědělo.

Unikátní nástroj byl restaurován v roce 2008 díky štědrému sponzorskému daru obecně prospěšné společnosti Kryštof z Prahy a dotaci Krajského úřadu v Hradci Králové. Restaurování mechanické části proběhlo v ateliéru Českého muzea hudby v Praze, chybějící zvonky zhotovil zvonař Rudolf Manoušek.

Tak teď už je jasné, že naše cesta od varhan ke zvonkohře měla svoji logiku. Nakonec ... postavil ji ne zvonař, ale varhanář. Jak se ale na takový nástroj hraje?

Zvonkohra je hudební nástroj, kde se každý tón rozeznívá úderem na zvonek. Někdy se tomuto nástroji také říká zvonkový klavír (německy Glockenklavier). Je to tedy nástroj bicí, ale hraje se na něj prakticky jako na varhany. Vyžaduje to ale trochu speciální techniku, založenou na staccatovém úhozu. Do jisté míry lze ovlivnit i sílu tónu.

Varhany v Žirči, ovládací mechanismus

Zvonkohra v Žirči je zajímavá tím, že se zde hraje jak na kovové ploténky, tak na klasické zvonky. Na manuálové klávesy je napojena mechanika na způsob staréhо klavíru. Kladívka narážejí na kovové ploténky, podobné xylofonu. Nad manuálovou částí je posazena trojúhelníková uzavíratelná skříň, ve které jsou zavěšeny zvonky různé velikosti pro pedálovou hru. Rozsah manuálu i pedálu je podobný jako u varhan.

Jaká hudba se dá na takový netradiční nástroj zahrát?

Konkrétní skladby na tento druh nástroje asi neexistují. Možná by se našla nějaká inspirace v zahraničí, například v Belgii nebo Nizozemsku, kde se dodnes koncertuje na velké věžní zvonohry. Při výběru vhodných skladeb se mi ale nejvíce osvědčily jednoduché skladby z období baroka a klasicismu. A vůbec nejlépe zde vyzní improvizace, kde se může hráč zcela přizpůsobit nástroji a vystihnout jeho přednosti.

Velmi zajímavé je také spojení zvuku varhan a zvonkohry, kde se oba nástroje vzájemně doplňují a vytváří se tak zcela jedinečná barevná kombinace. Toto spojení mě také inspirovalo k natočení CD, kde bych rád předvedl ve spolupráci se svým synem každý nástroj samostatně a zároveň prezentoval i několik skladeb, kde zazní oba nástroje současně. CD by mělo vyjít příští rok k příležitosti 20. výročí založení zdejšího Domova sv. Josefa.

Zámeckou kapli Zjevení Páně ve Smiřicích a klášterní kostel sv. Anny v Žirči jsme navštívili v cyklu Varhany v královéhradecké diecézi. Naším průvodcem byl profesor Václav Uhlíř. Příště se s ním vydáme do kostela sv. Jakuba Většího v Jičíně a do kostela Narození Panny Marie v Hořicích.

Eva Zálešáková

Knižní tipy

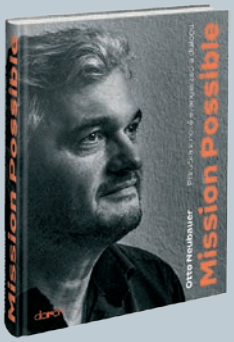
Nakladatelství Doron

Uhřice 76, 683 33 Nesovice
Tel.: 517 367 656, doron@doron.cz
www.doron.cz

Otto Neubauer:

Mission Possible

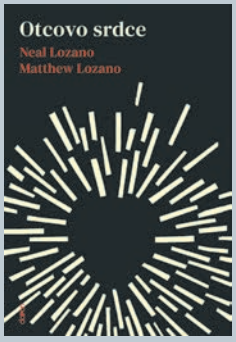
Příručka knové evangelizaci a dialogu

Misie je jako vaření – žádná kouzla, svede to každý! Cítíme ji jako „vůni slavnostní hostiny“, jak to nově definuje papež František. Tato příručka tedy může být považována za svého druhu kuchařku, protože misie je hodně podobná společenství u jídla a pohostinnosti. Stejně jako kuchař pokrm připravuje, sdílí i „misionář“ víru s druhými. *280 str., váz., 349 Kč*

Neal Lozano , Matthew Lozano

Otcovo srdce

Kniha odkrývá životodárnou pravdu a krásu lásky Boha Otce ke každému z nás. Neal Lozano nám svým rozjímáním, životními příběhy i osobními modlitbami umožňuje snáz spatřit a zakusit něžnou lásku Otce, který je „Abba“ – „Táta“. *276 str., brož, 349 Kč*